

családneveket. Ezzel az adatbázissal kiegészülve a kötet kitűnő módszertani segédletként is forgatható, ha bárki egy másik keresztény-egyházi névből keletkezett családnévcsoport vizsgálatára vállalkozik.

Reméljük, hogy mindez az aprólékos gondnal és friss szemlélettel összegyűjtött tudás az előkészítés alatt álló, nagy digitális német családnévszótárban is kamatozik majd (<http://www.namenforschung.net/dfd/projektvorstellung>).

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ
Pannon Egyetem

Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

KENYHERCZ RÓBERT, A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. 222 lap

Hangtörténeti monográfiát olvasni ritka élmény. Az pedig, hogy olyan könyvet olvashatunk, mely a magyar hangtörténet egy jól körülhatárolt kérdéskörét az ómagyar helynévanyag alapján elemzi, egészen új és érdekes tapasztalat. Rögtön adódik belőle egy fontos, a szerző által is kiemelt tanulság: ha a hangtörténeti leírás nem csupán közszói adatokra (és esetleg néhány helynévi adalékra), hanem a fenti, gazdag forráscsoport módszeres vizsgálatára is épül, a korszak nyelvi képét az eddiginél sokkal árnyaltabban lehetne megrajzolni.

Maga a forrásanyag ma már egyre bővülő mértékben áll rendelkezésre. Az elmúlt évtizedek nagy szintézisei mellett (TESz., EWUng., FNESz., GYÖRFFY) ebben úttörő szerepe van a Debreceni Egyetemen évtizedek óta folyó, Árpád-kori helynevekkel kapcsolatos munkálatoknak. Ezek eredményeképpen szótárszerű feldolgozások és monográfiák egész sora jelenik meg, amelyek segítségével konkrét kérdésekre pontos, átfogó válasz adható. Ehhez természetesen jól feltett kérdésekre, megbízható tudásra, nem kevés tapasztalatra és fejlett elemzőkészségre van szükség. Az itt ismertetendő monográfia mindezekről egyértelműen tanúskodik.

A hangtörténeti feldolgozások eddigi fő irányához képest jelentős szemléleti újdonságot hoz az, hogy a vizsgálat nem a mássalhangzó-torlódások különféle feloldási módjaira irányul: a torlódást megőrző és az azt feloldó alakok párhuzamos figyelemben részesülnek, s a legérdekesebb megállapítások éppen a két típus viszonyával kapcsolatosak. Nagy hangsúlyt kap az, hogy az ómagyar kor elején „szembekerül egymással egy finnugor eredetű hangszerkezeti minta, amely szókezdő helyzetben nem ismerte a mássalhangzókapcsolatokat, illetve egy szláv, amely viszont igen” (15). Ez pedig a magyar szavak és nevek fonotaktikai szerkezetére nézve is következményekkel jár.

A fentiekkel szoros összefüggésben végigvonul a könyvön az a kérdés, hogy egy konkrét helynévi adatról milyen kritériumok alapján mondható ki, hogy „jövénynévként hosszabb-rövidebb időre a magyar helynévrendszer része lett” (24). Az elméleti és módszertani kérdéseket megvilágító III. fejezet (21–45) árnyalt szempontrendszert alakít ki arra nézve, hogy olyankor, amikor különféle nyelvekben azonos vagy hasonló formák

jelentkeznek, hogyan határozható meg, hogy melyek vallanak magyar névhasználatra. Szerepet kap ebben a pusztá személynévi helynévadás, a kétrészes nevek közszói elemének nyelvi hovatarozása, bizonyos képzők jelenléte, ezek alakja (vö. *-óc, -ó, -inc*) vagy a hangrend alakulásmódja. Már itt megjelenik az a gondolat, hogy a nevek leírásának módját a korabeli presztízsvizonyok is befolyásolták, számolni kell tehát a magyar nyelv szupercentrális és a szláv nyelvek periférikus helyzetével (29, 37). A könyv egyik nagy erőssége, hogy a különféle szempontok együttes alkalmazását mind elvi síkon, mind az elemzési gyakorlatban következetesen érvényesíti.

A monográfia központi részének, a IV. fejezetnek a címe: Szókezdő mássalhangzó-csoportok a régi magyar nyelvben (47–193). Ennek legnagyobb részét az adattár teszi ki (49–183), mely egyetlen alfejezetet alkot (IV. 2.), valójában azonban további belső tagolódást mutat: I. A) azok a belső keletkezésű (metonimikus névadással, helynévképzéssel, illetve szintagmatikus szerkesztéssel létrejött) nevek, „amelyek mássalhangzó-torlódással kezdődő alakváltozata rendelkezik középkori adattal is” (49–80); I. B) „azok a nevek, amelyek magyar nyelvű használatát az árulja el, hogy egyidőben fordul elő a mássalhangzó-torlódással kezdődő etimologikus, illetve a mássalhangzó-torlódást már megszüntető másodlagos forma” (80–90); I. C) azok, „amelyek hangalakja olyan hangtani folyamatot tükröz, amely nagy valószínűséggel magyar nyelvi fejlemény” (90–127); I. D) azok a mássalhangzó-csoportok, „amelyek közszói előfordulása is adatolható az ómagyar kortól” (127–135); II. végül azok a nevek, „amelyek szó eleji mássalhangzó-torlódást tartalmazó formáiról megnyugtatóan nem sikerült igazolni a magyar nyelvhez tartozásukat” (135–183).

A fentiekkel kapcsolatban valójában egyetlen igazi kérdésem van. Nem lehetett volna a fogalmazásmódot úgy alakítani (megküzdve a tömörítés összes nehézségével), hogy a jelzett kritériumokból fejezetcímek szűrődjenek le, s ezek a tartalomjegyzékben is helyet kapjanak? Ha nem, legalább az adattár élén helyes lett volna utalni annak belső rendjére. Ennek híján az olvasó maga küzd meg azért (előre-hátra lapozva), hogy a szerkezetet és a szempontokat átlássa. Megosztanám azt a vázlatot, amely bennem ennek során leszűrődött. Az I. csoportot a magyar nyelvhez való tartozás bizonyossága tartja össze; az ezt igazoló tényező pedig lehet: A) a névkeletkezés módja, B) a mássalhangzó-torlódás kezelése, C) valamilyen hangalaki jelenség, D) meglévő magyar közszó. Ez a dióhéjba foglalt áttekintés nyilván nem terjed ki minden részletre, de talán megkönnyíti a fő irányok kitapogatását.

Az adattár összesen 1491 helynév elemzését tartalmazza; ebből bizonyosan a magyar névrendszerhez tartozik 932. Óriási anyag ez, rendkívül értékes forrás az adott hangtörténeti jelenségkör vizsgálatához. Az egyes „névcikkek” elemzése mintaszerű. A szerző minden egyes adatot körültekintően, nagy filológiai gondossággal mérlegel. Ez a szótárszerű rész egyben élvezetes olvasmány is: középkori helynevek sokaságát tárja elénk, s aki valamilyen szláv nyelven tud, sok név etimológiáját megsejti (*Brezen, Gradisa* stb.). Az eredetbeli kérdésekre azonban nem itt, hanem a FNESz.-ben talál választ az olvasó.

Az adattárhoz közvetlenül csatlakozik egy 10 lapos fejezet (IV. 3. Az ómagyar kori szókezdő mássalhangzó-csoportok elemzése, 183–193), amely összefoglaló képet ad az egyes hangkapcsolatok gyakoriságáról és azok szerkezeti felépítéséről. Ezen a ponton a modern fonológia szempontjainak alkalmazása is igen termékenynek bizonyul. Beszédes eredmény, hogy a messze leggyakoribb öt hangcsoportot a zárhangok és az *r* kapcsolata képviseli (*dr-, br-, pr-, kr-, gr-*, vö. 184, továbbá 207–210 is). Külön figyelem irányul a magyarban ki nem mutatható, de a szláv nyelvekben létező hangcsoportokra, s ez ismét

elvezet a presztízsváltozatok és a magyar nyelven való lejegyzés, sőt bizonyos normaszzerű törekvések felé is (192). Az egyik legérdekesebb tanulság az, hogy a tárgyalt nevek 65%-ában nem adatolható a feloldás (192); igaz viszont, hogy az egy adattal szereplő nevek nagy száma torzíthat a valóságos képen.

Az V. fejezet (Hangváltozás, adaptáció, analógia; 195–204) a kérdések sűrűjébe vezet. Nem kevesebről van itt szó, mint annak a mérlegeléséről, hogy a mássalhangzótorlódások feloldása szabályos hangváltozásnak tekinthető-e, vagy a hanghelyettesítéssel rokon jelenség (hangtani adaptáció), amely egészen más megítélést kíván. Abból, hogy a jövevényszavak szókezdő mássalhangzó-kapcsolata az ómagyar kor elején teljesen új jelenség volt, az ugrásszerű feloldás, tehát az adaptáció következne. Az adatok azonban mást mutatnak: mássalhangzó-kapcsolatok akár évszázadokon át fennmaradhattak, váltokozva a feloldást mutató formákkal. A kérdés rendkívüli összetettségét a szerző jól érzékeli. A megoldást abban látja, hogy egyfelől ténylegesen megjelent egy új szótagminta (szókezdő mássalhangzó-kapcsolat), ugyanakkor a korábbi minták is érvényesültek – lényegében tehát ezek analógiájára, másodlagos adaptációval jöttek létre a feloldást mutató alakok.

A könyv irodalomjegyzéke gazdag és sokrétű. Egy címmel egészíteném ki, amely nyelvjárási anyag alapján vet fel rokon kérdéseket: B. LÓRINCZY ÉVÁNAK A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei (Akadémiai Kiadó, Bp., 1979) című művével.

Egészében annak az örömömnek adok hangot, hogy egy fontos kérdés újszerű, átfogó és meggyőző vizsgálatát adja a monográfia. Az az anyag, amely ehhez kiindulópontot jelentett, minden bizonnyal még sokféle hangtörténeti és morfológiai vizsgálat lehetőségét rejti magában.

KOROMPAY KLÁRA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

PESTI JÁNOS, Pécs utcanevei 1554–2004

Kronosz Kiadó, Pécs, 2013. 534 lap

PESTI JÁNOS Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Városfejlesztési Főosztályának megbízásából 2004-ben kezdte írni itt bemutatandó monográfiáját. A 2006-ban elkészült mű kiadására csak késéssel kerülhetett sor.

A korábbi években két nagyvárosunk, Kecskemét és Győr utcaneveit feldolgozó tudományos munka is napvilágot látott. ERDÉLYI ERZSÉBET, G. PAPP KATALIN és PESTI JÁNOS munkái alapján elmondhatjuk, hogy a belterületi helynevek modern vizsgálatának módszerei újfajta megközelítést kínálnak, az utcanévadás kutatásának szempontrendszere érezhetően gazdagodott. Az utcanévadás gyakorlatának leírásán túl, a névadás háttérében lévő indítókok feltárásán kívül tágabb összefüggések, folyamatok érzékeltetése vált a fő jellemzővé.